

הנאה ממלאכת שבת

'הנאה ממלאכת שבת' היא הלכה חשובה, בעלת השלכות מעשיות רבות, הן בצבא והן באזרחות: האם מותר ליהנות מחילול שבת שעשה יהודי? האם ניתן לאכול אוכל שבושל או הובא במכונית בשבת? האם ניתן לקנות במשך השבוע בחנות שפתוחה בשבת? האם ניתן לראות במוצ"ש חדשות שנערכו בשבת? אלו הם רק מקצת מההשלכות של דין מעשי זה, בו נדון במאמר זה.

מחלוקת התנאים

בגמרא (ב"ק, ע"א, ע"א) מובאת מחלוקת גדולה בדבר¹:

תנן, המבשל בשבת:

בשוגג – יאכל (אפילו הוא עצמו, ואפילו בו ביום), במזיד – לא יאכל (בו ביום, והוא הדין לאחרים), דברי רבי מאיר.

רבי יהודה אומר: בשוגג – יאכל במוצאי שבת (ובו ביום לא הוא ולא אחרים), במזיד – לא יאכל עולמית (אבל אחרים אוכלים).

רבי יוחנן הסנדלר אומר: בשוגג – יאכל למוצאי שבת לאחרים ולא לו, במזיד – לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים.

מאי טעמא דרבי יוחנן הסנדלר? כדריש רבי חייא אפיתחא דבי נשיאה: 'ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם' – מה קדש אסור באכילה אף מעשה שבת אסורין באכילה. אי מה קדש אסור בהנאה אף מעשה שבת אסור בהנאה? תלמוד לומר 'לכם' – שלכם היא. יכול אפילו בשוגג? תלמוד לומר: 'מחלליה מות יומת' – במזיד אמרתי לך ולא בשוגג. פליגי בה רב אחא ורבינא: חד אמר – מעשה שבת דאורייתא, וחד אמר – מעשה שבת דרבנן. מאן דאמר דאורייתא – כדאמרן, ומאן דאמר דרבנן – אמר קרא 'קדש הוא' – הוא קדש ואין מעשיו קדש.

לדעת רבי מאיר אם בישלו את התבשיל בשוגג כולם יכולים לאכול את התבשיל כבר בשבת, ואם בישלוהו במזיד כולם חייבים להמתין עד מוצאי שבת. לדעת רבי יהודה בשוגג כולם צריכים להמתין עד מוצאי שבת, ובמזיד מבשל האוכל לא יכול לעולם ליהנות ממנו, אך שאר האנשים צריכים רק להמתין עד מוצאי שבת. לדעת ר"י הסנדלר בשוגג – המבשל לא יכול לעולם ליהנות מהאוכל ושאר האנשים ימתינו עד מוצ"ש, ובמזיד – כולם אסורים לאכול מהתבשיל לעולם.

בין ר"י הסנדלר ובין שאר החכמים יש מחלוקת מהותית: לדעת ר"י הסנדלר יש איסור מן התורה ליהנות ממלאכת שבת: 'כי קדש היא לכם' – כמו קרבן שהוא קדש ואסור בהנאה כך הדין גם במלאכת שבת. לעומת זאת לדעת ר' מאיר ור' יהודה אין איסור גמור בדבר אלא רק קנס מדברי חכמים. אלא שלפי זה יש לתמוה: מדוע ר"י הסנדלר לא יאסור את האכילה לעולם גם בשוגג? הרי יש קדושה עצמית באוכל שבושל בשבת? צריך

¹ בסוגריים הובאו חלק מדברי רש"י המסייעים להבנת הגמרא.

לומר שגם ר"י הסנדלר יסכים שיש כאן סוג של קנס, אלא שזהו קנס שהוא מן התורה. התורה קבעה שבגלל שנעשתה כאן עבירה הרי אנו מחילים כעין 'קדושה' על החפץ וגופו נאסר עלינו. למחלוקת בין ר"י הסנדלר ובין ר"מ ור"י יש משמעות גדולה במבחינה הלכתית, שהרי אם נפסוק הלכה כדעת ר"מ ור"י אזי בכל ספק אנו נקל, שהרי 'ספק דרבנן - לקולא'².

האם יש איסור בתבשיל עצמו?

מהו ההיגיון מאחורי מחלוקתם של ר"י הסנדלר ושאר החכמים? רגילים לחשוב שכל עונש המוטל על אדם שחטא הוא רק בכדי להענישו או כדי ליצור הרתעה. בתרבות זאת הכל הוא בגדר 'עונש'. יש תמיד השוואה בין הדבר האסור ועונשו. אין חוקים שאוסרים משהו שאין על ידם עונש על העובר על האיסור. לא כן בתורה, הדברים מורכבים יותר, יש דברים אסורים ואין תוצאה למי שעבר על האיסור, אבל היהודי יכבד את האיסור כי הוא מציית לרצון קונו. מאידך גם יתכן שאף שאדם לא עשה מעשה בכוונה ולא מגיע לו עונש, עצם הדבר הוא פגום ואסור ליהנות מהתוצאה שלו. וזו דעתו של רבי יוחנן הסנדלר שגם מי שבישל בשבל בשוגג אין ליהנות מהאוכל כי נעשה באיסור. ואילו לדעת חכמים, מן התורה גם אם הוא בישל במזיד, האוכל עצמו אינו נאסר (אלא שבמקרים מסויימים אם הותרה ועבר על ההתראה ייענש בגופו). התורה מחנכת אותנו שאין לעשות דבר משום שהוא בעצמו בעייתי, גם אם אין עליו שום עונש.

כשאנו מתבוננים בפרטי איסורים אנו מוצאים פרדוקס דומה כי אכן יש דברים הנראים תמוהים לעינינו: פירותיו של עץ שהורכב באיסור על גבי עץ מזן אחר - 'כלאי אילנות' - מותרים (רמב"ם, הל' כלאים א, ז), וזאת למרות שההכלאה יצרה כאן שינוי בטעם ובמראה של הפרי. לעומת זאת שני מיני תבואה שנזרעו באיסור בסמוך לחרם - 'כלאי החרם' - אסורה התבואה והענבים באכילה (רמב"ם, הל' כלאים, ז, ד-ג), למרות שכאן אין כל שינוי בתבואה. טעם הדבר נשגב מבינתנו - 'כי גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממצחשבותיכם' (ישעיהו נה, ט)³. בתורה אין תמיד קשר בין חומרת העונש על חטא מסוים ובין האיסור על התוצר של החטא. לפעמים אין עונש על החוטא, ובכל זאת התוצאה של החטא נאסרת משום שיש בעיה בעצם הדבר. לפעמים הדבר הפוך: תוצאת החטא אינה נאסרת, אך מכל מקום יש עונש כבד על החוטא. זוהי דעתם של רבי מאיר ורבי יהודה: אמנם העונש על הבישול בשבת הוא חמור מאוד, אך האוכל שבושל אינו נאסר. לפי ההלכה אין 'שביתת כלים' בשבת. אדם אינו צריך לדאוג שחפציו יישבתו, אלא רק שהוא עצמו לא יעשה מלאכה. לדוגמא, מותר לאדם לכוון ביום שישי שעון שבת, אף על פי שבכך הוא גורם שמלאכות ייעשו בשבת. איסורי שבת הם לפיכך על האדם ולא על החפץ, ולכן אם אדם בישל בשבת האיסור הוא עליו אך התבשיל עצמו אינו נאסר באכילה. גם לשיטת רבי מאיר ורבי יהודה יש קנס מדרבנן על מי שחטא ובישל בשבת, אך אין כאן איסור מהתורה. מדוע חכמים קנסו? ניתן להציע כמה הסברים לקנס זה, אך נציע כאן הסבר פשוט: בני האדם חושבים שאם אוכל שבושל בשבת מותר באכילה אזי ברור שהבישול אינו דבר חמור כל כך. הקנס נועד כדי שכולם יבינו את חומרת המעשה.

² כן כתב במשנ"ב (שיח, סק"ב וכן ס"ק כז) שבדין זה אומרים 'ספק דרבנן לקולא', אע"פ שהיה מקום להחמיר שהרי הוא 'דבר שיש לו מתירין'.

³ כמובן שזה לא פוטר אותנו לנסות ולהסביר את הדינים האלה כמיטב יכולתנו האנושית. ועיין בספרי בעקבות רש"י על פרשת כי תצא הסבר על האיסור הנאה מכלאים.

רבי מאיר ור' יהודה מסכימים כאמור כי אין כאן איסור מהתורה אלא קנס מדברי חכמים, אך הם נחלקים עד כמה החמירו חכמים בקנס זה: כאשר הבישול נעשה בשוגג ר"מ מתיר לאכול מיד את התבשיל. סברתו של ר"מ מובנת: הבישול עצמו אינו בעייתי, שהרי הוא מותר בימות החול. האיסור הוא רק על האדם שעושה מלאכה בשבת, ולכן די בכך שהאדם יעשה תשובה על חטאו, אך התבשיל עצמו לא ייאסר. רבי יהודה לעומתו סובר שגם בשוגג התבשיל אסור עד מוצאי שבת. אנו גוזרים זאת כדי שאנשים לא יטעו לחשוב שבישול בשבת הוא דבר אפשרי. חכמים החמירו יותר על מי שבישול במזיד וקנסו אותו לא לאכול את התבשיל לעולם.

פסיקת ההלכה:

כיצד נפסקה ההלכה?

רוב הפוסקים פסקו כשיטת רבי יהודה. כך דעת הר"ף (שבת פ"ג), והרמב"ם (שבת, פ"ו, הכ"ג). לעומת זאת חלק מבעלי התוספות (חולין טו, ע"א, ד"ה 'ומורי') פסקו כדעת רבי מאיר (השיטות השונות הובאו בבית יוסף תחילת ס' שיח). כל דעה הביאה ראיות לשיטתה, ותירצה את הראיות שהובאו כנגדה. סופו של דבר שאין לנו ראייה מוחלטת לאחת השיטות, ועלינו להכריע כיצד לפסוק. השולחן ערוך, כדרכו, הולך לפי דעתם של עמודי ההוראה - הר"ף והרמב"ם, ולכן הוא פוסק כדעת רבי יהודה (שו"ע שיח, א). הרמ"א מסכים אף הוא לפסיקת השו"ע, ולכן לא הגיה כלום על דברי השולחן ערוך. אמנם לגר"א (על השו"ע שיח, א) יש שיטה ייחודית:

המבשל בשבת כו'. פסק (השו"ע) כר' יהודה ולא כר"מ משום דסתמא דחולין כוותיה, אבל התוס' וסייעתם פסקו כר"מ וראייתם ברורה מאד... דסתמא דפרק ב' דתרומות כר' מאיר, וכן סוגיא דריש פרק ג' דשבת... דברי התוס' עיקר להלכה, וכן יש להביא ראייה לדידהו ממה שכתוב בירושלמי... וכן עיקר להלכה

הגר"א מביא הוכחות לכך שההלכה היא כדעת רבי מאיר. הוא מאריך להוכיח את דבריו (וכאן לא הבאנו אותם, כדי לא להכביד על המעיין), ומכריע חד משמעית שההלכה היא כר' מאיר, בניגוד לפסיקת השולחן ערוך והרמ"א. הגאון מוילנא היה גאון בצורה יוצאת דופן, עד כדי כך שקשה לתאר את גדלותו. הוא היה בנוסף לגאונותו גם מקובל עצום, וגם חסיד נפלא. הגר"א אהב את ארץ ישראל, ותלמידיו עלו אליה במסירות נפש. חלק גדול מההלכות בארץ ישראל נקבעו לפי שיטתו, משום שתלמידיו הקימו וביססו את היישוב האשכנזי בארץ ישראל. לפעמים ההלכה נפסקה כשיטת הגר"א גם כאשר הדבר מנוגד לשיטת השולחן ערוך. לדוגמא: אנו פוסקים שהשקיעה היא כאשר השמש נעלמת מעינינו, כשיטת הגאונים, וזאת למרות שהשו"ע פסק את שיטת ר"ת לפיה השקיעה היא כ-54 דק' מאוחר יותר. המסתכל לדוגמא במשנה ברורה יראה כי הוא פוסק פעמים רבות כשיטת הגר"א, גם כאשר נחלקו עליו גדולי עולם.

אולם, למרות כל גדלותו, במקרה שלנו דבריו לא זכו להתקבל, וקשה מאוד להסתמך למעשה על פסיקתו. למרות זאת חשוב לדעת את שיטת הגר"א, משום שבשעת הדחק ניתן לסמוך על דברי התוס' והגר"א ולפסוק כשיטת ר' מאיר, כפי שמציין גם המשנה ברורה (שיח, סק"ז).

השלכה מעשית נוספת לשיטת הגר"א תהיה במקרה בו חילול השבת נעשה על ידי איסור דרבנן. במקרה שכזה נוכל להסתמך על דעת הגר"א, בייחוד לאור העובדה שהשולחן ערוך והרמ"א לא כתבו מפורשות מה דעתם במקרה זה.

ייתכן שאף הרמב"ם מקל במצב שכזה, וזאת משום שלכאורה יש סתירה בדבריו: בפרק ו' מהלכות שבת (הלכה כג) הוא פוסק כרבי יהודה, וכותב ש"ישראל שבישל בשבת במזיד - למוצאי שבת יאכל לאחרים אבל לו - לא יאכל עולמית, ואם בישל בשגגה - למוצאי שבת יאכל בין הוא בין אחרים מיד". לעומת זאת בענין טבילת כלים פוסק הרמב"ם בפרק כג מהלכות שבת (הלכה ה) כדעת רבי מאיר: "המטביל כלים בשבת: בשוגג - ישתמש בהן, במזיד - לא ישתמש בהן עד למוצ"ש". אם נאמר שהרמב"ם הקל כר"מ באיסורי דרבנן הרי שהסתירה מתורצת: טבילת כלים איסורה מדרבנן, ולכן פסק בה הרמב"ם כדעת ר"מ, אך בישול בשבת הוא איסור מן התורה, ולכן פסק בזה כר' יהודה⁴.

נסכם את ההלכה: השו"ע והרמ"א פסקו כדעת רבי יהודה, ולכן תבשיל שבושל בשבת בשוגג - נאסר באכילה עד מוצ"ש. בשעת הדחק או באיסורי דרבנן בשעת הצורך נוכל לסמוך על דעת רבי מאיר, אך במצב רגיל אין לאכול את המאכל עד למוצאי השבת.

אכילת התבשיל במוצאי שבת

מה יהיה הדין במוצ"ש? רבי יהודה מתיר אמנם את המאכל לאלו שלא בישלו אותו, אך לאדם שבישל התבשיל יאסר לעולם, אם הוא בושל במזיד. כאן אנו נכנסים לשאלה מעניינת: קורה לפעמים שלאדם שומר תורה ומצוות יש חבר או קרוב משפחה שלא זכה עדיין לשמור את השבת. מה יקרה אם אותו קרוב יחלל שבת עבור קרובו או חברו? מה יהיה דינם של חיילים שאמא של אחד מהם אפתה בשבת עוגה עבור כולם? מה יהיה דינם של מוצרים שיוצרו בשבת במפעלים עבור הקונים, ובכללם קונים דתיים?

האחרונים נחלקו מה דינו של אדם שהתבשיל בושל בעבורו במזיד. יש שהחמירו בדבר על פי דברי השולחן ערוך בחלק 'יורה דעה':

אין מבטלין איסור לכתחלה... עבר וביטלו או שריבה עליו: אם בשוגג - מותר. ואם במזיד -

אסור למבטל עצמו, אם הוא שלו, וכן למי שנתבטל בשבילו (שו"ע יו"ד צט, ה)

אמנם המג"א (שיח, סק"א) מביא שיש מקום לחלק בין המקרים, שהרי בביטול איסור יש חשש שיאמר לגוי לבטל את איסור ולכן קנסו יותר:

נראה לי דלמי שנתבשל בשבילו - הוי גם כן דינו כמו הוא עצמו, כמו שכתוב ביורה דעה סי' צ"ט ס"ה, דהכא נמי טעמא משום קנסא.

ומיהו מדברי הרב בית יוסף שם משמע דוקא התם חיישינן שיאמר לגוי לבטלו, אבל הכא

הא בלאו הכי צריך להמתין בכדי שיעשה כשבשלו גוי, ולישראל לא חיישינן דאין אדם

חוטא ולא לו (מג"א, שיח, סק"ב)

היה מקום להוכיח כך מדברי השו"ע עצמו, שהרי ביו"ד הוא החמיר בדין זה במפורש וכאן נמנע השולחן ערוך מלכתוב שיש להחמיר. מכאן שהשולחן ערוך שסבר שבהלכות שבת אין להחמיר בדבר, וכפי שכתב המג"א. אין זו ראייה גמורה, משום שניתן לדחות ולומר שרק היכן שהחומרא נזכרת בראשונים אזי השולחן ערוך מצא

⁴ כן הסביר בחיי אדם (נשמת אדם, כלל ט, אות ט) בדעת הרמב"ם, וכן פסקו בדעת השו"ע בגר"א (ריש סי' שיח) ובביאו"ה (שיח, א, ד"ה 'המבשל').

לנכון לצטט את דבריהם, אך בהלכות שבת השולחן ערוך שתק מתוך כוונה שאנו נלמד את הדין מדבריו ב'יורה דעה'.

גם מצד הסברא יש מקום לשני הצדדים: הקנס שלא לאכול את התבשיל נועד כדי שבעתיד האדם לא יחטא באותו חטא. לפיכך עלינו לאסור את התבשיל על קרוב המשפחה שהתבשיל בושל עבורו. זאת במטרה שהמבשל יראה שאין תועלת בחטאו, וכך בעתיד הוא ימנע מלבשל שוב בשבת. מאידך יש מקום לסברה אחרת: הקנס הוטל על מי שבישל את התבשיל ועשה איסור, אך קרוב המשפחה לא עשה כל איסור, ולכן לא מגיע לו שום קנס.

למעשה, אין כאן הכרעה ברורה בענין. נראה לפיכך שניתן להקל בדין זה, שהרי כפי שראינו בתחילת השיעור ההלכה לא נפסקה כר' יוחנן הסנדלר ולכן כל האיסור כאן הוא מדרבנן. הספק כאן הוא משום כך 'ספק דרבנן' ולכן ניתן להקל בו ולהתיר את המאכלים במוצאי שבת לקרובי המשפחה ולחברים.

גם אם נסבור כדעת המחמירים, הרי שכאן יש מקום להתיר מסיבות נוספות: ראשית, בדרך כלל אותה דודה שאפתה את העוגה עבור החיילים לא למדה מעולם מהי שבת, ודינה כמי שחילל שבת בשוגג, ובה גם לפי ר' יהודה מותר לו לאכול את התבשיל במוצאי שבת.

שנית, יש לצרף לכך את דעת הגר"א. לדעתו ההלכה נפסקה כר' מאיר, ולכן במוצאי שבת התבשיל מותר גם למבשל עצמו, אף אם בישל במזיד. אמנם כפי שראינו איננו פוסקים כדעת הגר"א, אך וודאי שניתן לצרף את דעתו כשיש סיבות נוספות להקל.

אמנם מי שיחמיר בדבר זה - קדוש יאמר לו, אך המיקל עושה כעיקר הדין. במקרים ספציפיים, כאשר הדבר יראה כאילו אנו נהנים מחילול השבת ושמחים בו, אנו נחמיר בדבר כדי למנוע חילול ה', אך מעיקר הדין אין איסור בכך. גם במוסדות ציבוריים גדולים, חייב לעיתים משגיח הכשרות לזרוק לפח תבשיל שבושל בשבת. למרות שמעיקר הדין הוא יכול להקל בכך, וזאת כדי למנוע את הישנות המקרה בשבתות הבאות.

צפיה בסרט במוצ"ש ושימוש במוצרים שיוצרו בשבת

האם יהיה מותר לצפות במוצאי שבת בסרט שצולם בשבת או בחדשות שנערכו תוך כדי השבת? האם ניתן יהיה לתדלק את הרכב בתחנת דלק שפועלת בשבת?

לעיל הבאנו כמה סיבות להקל בדין זה, אך כאן יש להוסיף סיבה נוספת להקל: יוצר הסרט ועורך החדשות אינו מכוון שדווקא הצופים הדתיים יהנו. הוא עושה את עבודתו עבור ציבור גדול, וביניהם יש אפילו גויים. משום כך לא ברור כלל שהדתי הרוצה לצפות בסרט דומה לאדם שהתבשיל בושל עבורו.

מותר לפיכך לתדלק בתחנות דלק שפתוחות בשבת, או לקנות מוצר שיוצר בשבת. יש מקום להעלות כאן דיון נוסף: האם יש כאן בעיה מצד 'מסייע בידי עוברי עבירה', או שמא אין איסור במקרה בו החוטא יחלל את השבת גם ללא עזרתנו. מכיון שאנו רוצים להתמקד כעת בהלכות שבת, לא נרחיב את היריעה בנושא זה.⁵

יש שרצו לאסור את הדבר כדי ליצור לחץ שיסייע לשמירת השבת. לשיטתם חרם על תחנות הדלק הפתוחות בשבת ועל המפעלים הפועלים בשבת יביא את הבעלים להפסיק את חילול השבת. אמנם נראה שלא זו הדרך: חרמות יוצרים שנאה, ורק מרחיקים את הציבור מהתורה. עלינו להימנע משום כך מחרמות, ולהסתפק בעידוד

⁵ נאמר בקיצור שיש מחלוקת אם יש איסור מסייע באדם שיכול לעשות העבירה בלעדינו (יו"ד סימן קנא ברמ"א) ולגבי אדם לא דתי (מומר בלשון חכמים) כתב הש"ך שאין בכלל איסור (יו"ד סימן קנא ס"ק ו).

שומרי השבת: עלינו לחזק את אלו שסוגרים את עסקיהם בשבת, גם במחיר הפסד כספי גדול, ולסייע להם לעמוד בתחרות מול המתחרים שפועלים בשבת. עלינו להעריך את מסירות נפשם למען השבת הקדושה, את מוכנותם להפסיד ממון רב למען הערכים המקודשים של העם היהודי, ולכן עלינו להשתדל לקנות בחנויות הללו, ולסייע להם ככל שנוכל.